

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

VARTO ALEVİLERİNDE SANAL AKRABALIK VE DÖNÜŞÜMLER* VIRTUAL KINSHIP AND TRANSFORMATIONS IN VARTO ALEVIS

Fırat TAŞ**

Öz

Kişiler arasında kan bağı olmadan kurulan akrabalıklar sanal akrabalık kavramı içerisinde değerlendirilir. Geleneksel akrabalık ilişkilerinden farklı olarak ailesel, aşiretsel veya kan bağına dayalı bir ilişki yerine, sınırları belirlenmiş kurallar çerçevesinde sosyal olarak kurumsallaşmış yapılar söz konusu olmaktadır. Çalışmanın konusu olan Varto Alevilerinde ise bu sanal akrabalık biçimleri Alevi inancına dayalı olarak Kirvelik ve Musahiplik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kavramlar, dini, sosyal ve kültürel dönüşüm çerçevesinde ele alınmıştır. Alevilik inancının modern dönemde yaşadığı dönüşümler, birçok alanda olduğu gibi sanal akrabalık ilişkilerini de etkilemiştir. Geleneksel ilişkiler kentsel etkilerle birlikte yeni formlar ve biçimlere evrilmeye başlamıştır. Bu noktada inancın içerisinde geliştiği ve bilinen biçimine ulaştığı doğal ortam, yerini kentli ve modern ilişkilerin sürdürüldüğü yeni mekânlara bırakmıştır. Değişen ilişki biçimleri geleneksel sanal akrabalık ilişkileri üzerinde güçlü etkiler bırakmış ve üzerine yeniden düşünülmesi gereken olgular ve tartışmalar yürütülebilecek bir atmosfer yaratmıştır. Çalışmada Muş'a bağlı Varto ilçe merkezi, Köyleri ve İstanbul ve İzmir'de yaşayan Vartolu Alevilerle alan araştırması tekniği kullanılarak birebir görüşmeler ve gözlemler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanal Akrabalık, Alevilik, Kirvelik, Musahiplik.

Abstract:

Kinships established between individuals without a blood link are considered within the concept of virtual kinship. Unlike traditional kinship relationships, instead of a familial, tribal or blood relationship, socially institutionalized structures are in question within the framework of defined rules. In the Alawites of Varto, which is the subject of the study, these virtual kinship forms appear as Kirvelik and Musahip based on the Alevi belief. These concepts are discussed within the framework of religious, social and cultural transformation. The transformations that Alevism has experienced in the modern period have affected virtual kinship relations as well as in many other fields. Traditional relations have begun to evolve into new forms and forms with urban influences. At this point, the natural environment in which belief developed and reached its known form has been replaced by new spaces where urban and modern relations are maintained. Changing forms of relationships have had a strong impact on traditional virtual kinship relationships and created an atmosphere that requires rethinking facts and discussions. In the study, one-to-one interviews and observations were made with the Varto district center and villages of Muş and the Alawis from Varto living in İstanbul and İzmir by using the field research technique.

Keywords: Virtual Kinship, Alevism, Kirve, Musahip.

* Bu çalışma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. M. Abdulbasit SEZER danışmanlığında, Fırat TAŞ tarafından hazırlanan "Varto Alevilerinde İnanç, Folklor ve Dönüşümler" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Arş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-0944-1756, f.tas@alparslan.edu.tr

Giriş

Kan bağı olmaksızın, ömür boyu sürecek ve bir akit ile kişileri bağlayan ilişki biçimlerini sanal akrabalık kapsamı içinde değerlendirebiliriz. Toplumda daha çok kan kardeşliği biçiminde gözlemleyebildiğimiz ilişki şeklinin Alevi toplumunda farklı uygulamalarla kültürel bir öge haline gelen kavramlarla karşılaşılır. Kirvelik ve Musahiplik kavramları Aleviler için geleneksel olarak oldukça güçlü sorumlulukları ve yaptırımları olan uygulamalardır. Her ikisinin de gerçekleşebilmesi için bağlı bulunulan ocağı temsil eden bir pir ya da dede tarafından usullerine uygun olarak yapılan törenler ve verilen ikrar sonucunda hayata geçirilebilir. Kişilerin dini ya da toplumsal bir denetim olmaksızın bu gelenekleri icra etmeleri mümkün değildir. Dini otoritenin onayı alındıktan sonra geçerlilik kazanan sözler, bir ömür boyunca çeşitli yükümlülük ve sınırlamalarla devam ettirilir.

1. Akrabalık¹ ve Sanal Akrabalık

Bir tür sanal akrabalık biçimi olarak kirvelik ve musahiplik, toplumsal normlar çerçevesinde şekillenmiş ve beraberinde yeni bir ilişkiler ağı sunan toplumsal işlevlere sahiptir. Burada üzerinde durulması gereken asıl nokta Bates'in de altını çizdiği, biyolojik esaslı olmayan kültürel akrabalık yaklaşımıdır:

"Akrabalığı incelerken akıldaki tutulması gereken önemli nokta, akrabalığın biyolojik bir temel üzerine nasıl kategorilendirildiğinden ziyade bir toplumun üyelerinin akrabalığı nasıl sınıflandırdığıdır. Biyolojik olarak temellendirilmiş ilişkilerdeki davranış tarzı, biyolojik bağdan çok değerler, inançlar ve ekonomik uygulamalarla ilişkilidir. Akrabalık sınıflamasını veya ilişkilerini tanımlamak için kullanılan sözcük sistemi bir toplumun işleyişi açısından önemli bir toplumsal olgu olmasının yanı sıra kültürel ve dilbilimseldir de" (2009, 76).

Yazarın üzerinde durduğu değerler ve inançlar üzerinden şekillenen akrabalık biçimlerine örnek olabilecek kirvelik ve musahiplik uygulamaları, Alevi inancının öncelendiği bazı kavramlar etrafında şekillenmiştir. Bu değerler ve sosyal işlevleri bölümün devamında incelenecektir.

Bu tarz sanal akrabalıkların ortaya çıkış sebebi temelde aşiret yapılanmasının sistematik olarak insanlara sunduğu bir topluluğa dâhil olma tutumundan farklı değildir. Zor hayat koşullarında kardeşten öte bir yakınlık ve bunun sağladığı güven duygusu bu ilişkinin temelini oluşturur. Bu iki açıdan kişinin toplumsallaşmasını sağlar. Birincisi, inanç mensuplarının huzurunda ve inanç önderinin onayıyla yapılan bu tür uygulamalar kişiyi topluluğa daha sağlam bağlarla bağlar. İkincisi ise bir kişiyle ailesini de kapsayacak şekilde kardeşlik ilişkisi kurmak, aileyi oluşturan diğer bireyler de düşünüldüğünde bir grup insanın, sınırları belirlenmiş, yükümlülükleri net bir ilişkiye sokar. Her iki durumda da kişiler toplumsal bir örüntünün içerisine dâhil olurlar.

Yukarıda sözü geçen "ikrar vermek" deyimini, Aleviler için "yol" a girmenin bir ön şartı olduğu için bu sözden geri dönmek mümkün değildir. Sanal akrabalık uygulamalarında, bu ilişkinin onaylanma ve topluluğa açık olması gerekliliği, hem inanca hem de inancı paylaşan topluluğa karşı "ikrar vermek" önemli bir sorumluluktur. Bu bakımdan bağlayıcı ve kesindir.

Aynı zamanda bu gelenekler, tüm topluluklarda görülen geçiş dönemleri kapsamında da değerlendirilebilir. Geçiş dönemlerinin her birinde dinsel bir törenle, topluluğun genelinin katılımıyla bu erginleşme kutlanır ve kutsanır. Sünnet geleneği bunun bir örneğidir. Anadolu'nun hemen hemen tamamında görülen sünnet etme ve buna bağlı geleneksel uygulamalar Alevi toplumu için de önemli ve kutsanan bir gelenektir. Alevi olmayan birçok toplulukta da görülen kirvelik uygulaması, Alevilerde farklı kısıtlamalar ve yükümlülükler gerektirdiğinden farklılık arz eder.

Kirvelikle ilgili Alevi inancına en yakın özellikler gösteren dini topluluk Êzidilerdir. Tıpkı Alevilerde olduğu gibi bu kurum kutsanır ve ayinleştirilerek geçerlilik kazandırılır. Tıpkı Alevilerde olduğu gibi kirve olan kişiler ve aileleri ahret kardeşi sayıldıklarından evlilik kesinlikle yasaktır. Bu durumun istisnası yoktur ve kimi yerlerde 4 kuşak kimi yerlerde de 7 kuşak geçmeden söz konusu ailelerin evlenmeleri yasaktır. Yapılan alan araştırmalarında gidilen tüm köylerde ve şehirlerde görüşülen kişilere bu konu sorulmuştur. Diğer geleneksel uygulamaların aksine kirvelik hala güçlü bir toplumsal kurum olarak vardır ve yükümlükleri yerine getirilmektedir.

¹ Akrabalık ve Soy grupları hakkında detaylı bilgi için bkz. Kottak, C.P. *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, s. 391-417.

2. Kirvelik²

Ortadoğu kültürlerinin çoğunda görülen sünnet geleneği, Yahudiler ve Müslüman gruplar ve Zerdüştlük sonrası İrani kökenli dinlerin tamamında görülür. Bir erginleşme ayiniyle birlikte, oğlan çocuklarının “erkekleşme”ye adım atmaları kutsandır. Cinsel üreme organının bir parçasının cerrahi bir operasyonla alınmasıyla daha hijyenik olduğu inancıyla söz konusu işlem gerçekleştirilir. Araştırma alanının gereği sünnet geleneği erkeklerle sınırlı tutulmuştur. Zira bazı Afrika ve Arap kültürlerinde görülen kadın sünneti, araştırmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun sebebi, genelde Türkiye’de özelde ise Alevi toplumunda kadın sünneti geleneğinin olmayışıdır.

Sünnet töreni gelenekselleşmiş haliyle Anadolu’nun her yerinde yaygındır. Dini bir zorunluluk olarak değerlendirilmesi bu yaygın olma halinin en büyük sebebidir. Aile, akrabalar ve yakın çevrenin katılımıyla dini bir törene dönüştürülen kutsama hali, aynı zamanda yeme-içme ve eğlenme fırsatı olarak da değerlendirilir. Aile bireyleri çocuklarının bu erginleşme töreninde konuklarını olabildiğince iyi ağırlamaya ve ikramlarda bulunmaya dikkat ederler.

Alevilikte ise, sünnet geleneği beraberinde kirvelik kurumunu da getirir. Kirvelik kurumu Anadolu’nun birçok bölgesinde görülürken, geleneksel olarak bazı kurallara bağlı olma ve bu kuralların yaptırımlarının olması ayırt edici özellik olarak düşünülebilir. Bu ayırt edici özellik özellikle Dersin/Tunceli merkezli Kürt Aleviliğinde çok daha belirgin bir şekilde gözlemlenebilir. Muxundî Kürt Aleviliğinin kendine has özelliklerini ele aldığı yazısında bu duruma şu şekilde değinir:

“(…) Önemli ayrılıklardan biri de kirveliktir. Bugün tahtacıların yoğun olduğu Eskişehir, Çorum, Muğla, Aydın İzmir bölgelerindeki Alevi Türkler kirve çocuklarının evliliklerini yadırgamazlar. Kürt Alevileri bu konuya musahiplikten daha fazla önem verirler. Onlara göre kirve çocukları evlenemez. Kürt Alevileri musahiplikte evli olma şartı koşmaz. Bektaşiler bu konuda ısrarlıdır” (2006, 47).

Varto ve köylerinde yapılan alan araştırmalarında elde edilen bilgiler Vartolu Aleviler içerisinde evlenmeden önce musahip olan kişilere rastlanmıştır. Bu konuda kesin ve net bir bilgi olmamakla birlikte Vartolu Alevilerde musahiplerin evli olma şartı çok belirgin değildir. Kirvelik ve musahiplik ile ilgili en net kural ise evlilik yasağıdır. Gözlem ve görüşmelerin neredeyse tamamında bu konunun Aleviler için hala bir norm olarak korunduğu ifade edilebilir.

Kirvelik kavramını sosyal sermaye kavramıyla açıklayan Kudat, kirvelikle birlikte kurulan sosyal ilişkilere dikkat çeker:

“Sosyal sermayenin temelinde yatan fikir, bir insanın ailesinin, arkadaşlarının, uzaktan da olsa tanıdıklarının, kendisinin en önemli varlıklarından (sermayelerinden) biri olduğudur. Öyle ki bu tür varlıklar, kişilerin kriz anlarında baş vurabildikleri ve medet umdukları en önemli kaynaklardır ve maddi kaynakların tersine sosyal kaynaklar kullanıldıkça artar, arttıkça da bireyi içinde yaşadığı topluma daha sıkı bağlar. Aynı şekilde bu tür sosyal kaynaklar maddi ve bireysel kaynaklar (eğitim vs.) gibi bireye ve topluma farklı değerler kazandırır. Bireysel açıdan bakıldığında, bu tür sosyal kaynaklar kişiye doğal olarak var olmayan (akrabalık gibi) güven artırıcı üyelikler kazandırır, kişilerin yaşadıklarını paylaşabilecekleri insan sayısını artırır ve hayatlarını manevi olarak zenginleştirir” (2003, 111).

Sosyal sermaye kavramı Alevi inancındaki birçok noktayı açıkladığı gibi kirvelik geleneğinin Alevilikteki ayırt edici noktaları da bulunmaktadır. Yazarın sosyal işlev açısından ele aldığı kirvelik geleneği Anadolu’nun birçok yerinde bu şekilde uygulanırken Aleviler, bu sosyal işlevlerin yanı sıra inanca dair bir motivasyonla da geleneğe karşı bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Kan bağıyla kurulan akrabalıklardan daha fazla sorumluluk ve anlam yüklemişlerdir. Ve bu geçiş dönemi uygulamasının dibi bir merci tarafından onayı da bu duruma örnektir. Vartolu Alevilerde kirvelik topluma ilan edilerek meşruiyet kazanmasının yanında bir pir veya dedenin de orda oluşu ve bu olaya şahitlik ederek dualar okuması da buna katkı sağlamaktadır. Bu kirvenin sorumluluğunu daha da artırır.

Genellikle çocuğun yaşı ilerlemeden, büyük çoğunlukla da okul çağı gelmeden çocuğun sünnet olmasına karar verilir. Aile, akraba, komşu ve hısımlara çocuğun sünnet edileceği duyurulur ve günü ve yeri belirtilerek davette bulunulur. Misafirlere ikram edilecek yiyecek ve içecekler temin edilir. Bazı aileler töreni aynı zamanda eğlence olarak düşündüklerinden müzik icra eden gruplarla anlaşır ve bu dinsel ayini sosyal bir eğlence biçimine dönüştürürler. Alevi toplumunda sünnetin en önemli tarafı kirve seçimidir. Çünkü bir kişiyle ve toplumsal yapı sebebiyle o kişinin dar ve geniş anlamda ailesiyle kuşaklar boyu sürecek bir ilişki kurulmaktadır. Genellikle kirve seçilirken mevcut yükümlülüklerin maddi bir karşılığı olması sebebiyle, varlıklı veya görece varlıklı kişiler seçilmeye çalışılır. Bunun sebebi ise, hem sünnet töreninde yapılan

² Tanım için bkz. Emiroğlu, K. Aydın, S. Antropoloji Sözlüğü

masrafların bölüşülmesi hem de sonrasında her yıl düzenli olarak yapılan ziyaretlerde alınması gereken hediyeler sebebiyle maddi külfeti olan bir geleneksel uygulama oluşudur. Varto Alevilerinde bir çocuğa kirve seçildiğinde kullanılan deyim “pêşe atmaktır”. Pêş Kürtçede ön anlamına gelmektedir. Burada fiziksel bir tasvir söz konusudur. Sünnet edilen çocuk kirvesinin kucağına oturtulduğu için bu deyim kullanılmaktadır. Kirve olarak seçilen kişi, sünnet olacak çocuğa çeşitli hediyeler almak durumundadır. Ailece törene katılan kirve artık çocuğun yedek vasisi gibi bir rol üstlenir. Hıristiyanlıktaki vaftiz babası uygulamasının bir benzeridir. Kirve hayatı boyunca çocuğu gözetmeli, halini hatrını sormalı, dar gününde çocuğun sığınabileceği bir koruma ve kollama dairesini kurmakla yükümlüdür. Her sene hediyeler almalı ve iki aile sırayla kirvelerini ziyaret etmelidir. Bunların yanında en büyük yükümlülük kirve olan ailelerin bireyleri arasında evliliğin kesinlikle yasaklanmış olmasıdır. Alan araştırmalarında bu kısıtlama kimi yerlerde 4 kuşak kimi yerlerde ise 7 kuşak olarak belirlenmiştir. Bu süre zarfında yasaklanmış bir evlilik yapan aile bireyleri, hem dini otorite tarafından “düşkün” ilan edilir hem de toplum tarafından bunun bir sonucu olarak izole edilerek cezalandırılırlar. Birçok unutulmuş ya da artık önemsenmeyen geleneksel uygulama veya yaptırım artık eski geçerliliğini korumamasına rağmen, Alevilerde kirve ailelerin çocuklarının evlenmesinin yasaklanması hala net bir şekilde uygulanmaktadır. Yapılan alan araştırmalarında bunun aksine bir durum tespit edilememiştir.

Alan araştırmalarında kirvelik geleneğinin yaptırımlarıyla birlikte hala devam ettiği görülmüştür. Ancak, aradaki ilişkiler coğrafi kısıtlar nedeniyle eski yakınlığını koruyamamaktadır. Yaşanan kitlesel göçlerle birlikte, topluluğun büyük bir kısmı Avrupa ülkelerine ya da büyük metropol şehirlerde yaşayama başlamış ve Vartolu Alevi nüfus artık sosyolojik olarak iki katman halinde ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal yarıma hali kirvelik gibi gelenekler de geleneksel biçimlerinden uzaklaşmaya başlayarak dönüşmeye başlamıştır. Artık yıllık ziyaretlerin yerini senede bir kez yapılan telefon görüşmeleri almış hatta bazı görüşmelerde bunun tamamen sona erdiği ifade edilmiştir. Hediyeleşmek de yüz yüze görüşmeler olmadığından büyük oranda ortadan kalkmıştır. Fakat bu dönüşüme rağmen kirvelik bir toplumsal değer ya da norm olarak varlığını sürdürmektedir.

Kişiler, bir çocuğa kirve olabildikleri gibi birçok farklı aileye mensup farklı çocuklara da kirve olabilirler. Bu genellikle kirve olarak seçilen kişinin ekonomik ve sosyal statüsüyle ilgilidir. Varlıklı kişilerin bu tip durumlarda daha çok sorumluluk alması gerekmektedir. Çünkü sünnet ve kirvelik gelenekleri içerisinde maddi olarak karşılanması gereken masrafları beraberinde getirmektedir. Yoksul ailelerin bu masrafları karşılamakta zorlanması sebebiyle, kirve olarak seçilen varlıklı kişi bu masrafların büyük kısmını karşılayacağından büyük problemlerle karşılaşmamaktadır.

Sünni ve Alevi nüfusun bir arada yaşadığı Varto’da, Sünni ailelerin kirvelik geleneğine uzak oldukları gözlemlenmiştir. Alevilerde olduğu gibi geleneksel bazı kısıtların ve yükümlülüklerin olduğu kirvelik geleneği, Sünnilerde ya yoktur ya da biçimsel ve sorumlulukları olmayan bir kuruma dönüşmüştür. Yapılan alan araştırmalarında söz konusu iki toplumsal grubun birbirlerine kirve oldukları da tespit edilmiştir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi; iki grup arasındaki dostluk temelli iyi ilişkilerin geliştirilmesi, iyi komşuluk ilişkileri vb. sosyal gereksinimlerdir. Diğer sebep ise; Sünni ve Alevi toplumları arasında evlilik durumunun hoş karşılanmamasıdır. Bir anlamda kirvelik ilişkisi geliştirilerek her iki tarafın da bu istenmeyen duruma karşı bir ön alma çabası olduğu söylenebilir. Kürt sözlü kültüründe özellikle Êzidi toplumuyla Sünni Müslüman toplumun tarihte kurdukları kirvelik ilişkisi temalı ürünlere sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu ilişkinin bir benzeri Sünni ve Alevi toplumları arasında kurularak, yerleşik inanç temelli toplumsal ve düzen korunmaya çalışılmaktadır.

Alanda karşılaşılan bir diğer uygulama ise ziyaretlerle kurulan kirvelik ilişkisidir. Çocuklarına bir ziyaretin kirve olmasını isteyenler, ziyareti temsil eden ocak aileleriyle görüşüp bu taleplerini dile getirirler. Varto’nun İçmeler (Raqasan) köyünde bulunan Seyyid Nesemi Türbesi, ilkbahar aylarından başlayarak sonbahar sonuna kadar yoğun bir şekilde ziyaret edilir. Türbe, ilgili kısımda detaylı olarak incelenecektir. Gezik ve Çakmak hazırladıkları “Dersim Aleviliği İnanç Terimleri sözlüğünün kirvelik maddesinin bir kısmında bu konu ele alınmıştır:

“Artık uygulanmayan bir gelenek ise, Batını ve zahiri kirveliktir. Batın’da kirvelik tutanlar, kirve tutulacak evliyanın mekânını (onun adına adanmış ziyarete) çocukla beraber ziyaret ederler ve yakardıktan sonra ‘no kerm esto pêsa to’ (bu can senin gölgeneye emanet) diyerek isteklerini yerine getirirler. Eğer önceden kimin tutulacağına karar verilmemişse niyete başvurulur. Örneğin batında tutulacak kirvenin mekânını ziyarete gidilecekse, mekânda karşılaşılan ilk kişi kirve olarak tutulur. Eğer batındaki evliyanın mekânı yok ise onun adına niyaz dağıtılır ve bu ister yerine getirilir. Yalnızca ziyaretlere de kirvelik bağlayanlar da vardır” (2010, 103).

Yazarın üzerinde durduğu ziyaret kirveligi Varto'da hala devam etmekle birlikte olup bahsi geçen geleneksel uygulamalarla ilgili bir veri bulunamamıştır. Eğer şehit olarak adlandırılan ziyaretlerden biri ise ziyaret direk olarak kirve kabul edilirken, ailesi yörede bilinen tanınan ve bölgede yaşayan aile bireyleri de ziyaretin yanında kirve olarak kabul edilebilirler. Buna örnek olarak Seyyid Nesemi türbesinin aileden temsilcilerinin bu geleneği yerine getiriyor oluşudur.

Seyyid Nesemi'nin gelini, eşi KK1 (67) Ali Baba'nın vefatından sonra ailenin geleneksel ilişkilerini yürütmektedir. Üç kızıyla birlikte kış aylarında Diyarbakır'da ikamet eden A.G, bahar ve yaz aylarında ise köylerindeki eve gelerek ziyaretin işleriyle meşgul olup gelen misafirlerle ilgilenirler. A.G kimi zaman bazı insanların çocuklarına ziyaretin kendisini kirve yapmak istediklerini ifade etmiştir. Bu durumlarda aileyi temsilen KK1 söz konusu ritüelin gerçekleşmesi için gerekli organizasyonu yapar. Çocuğunu sünnet ettiren kişinin öncelikle ziyaretin bulunduğu yerden bir taş alması gerekir. O taş, ziyaretin bu olaya şahitliğini temsilen tören boyunca sünnet edilen çocuğun yanında tutulur ve ömür boyu saklanması beklenir. Tıpkı diğer uygulamalarda olduğu gibi ziyaretin temsil ettiği aileyle herhangi bir evlilik ilişkisi kurulamaz. Kirveler arasındaki ilişkinin eskisi kadar sıkı olmadığı ifade eden A.G, daha az da olsa kirveleriyle zaman zaman görüştiklerini belirtmiştir. Ziyareti kirve olarak seçen ailelerin sayısının oldukça fazla olduğunu, bunun insanlara manevi bir moral gücü sağladığını söylemiştir.

Bir diğer örnekte ise Koçyatağı köyünde bulunan Seyyid Süleyman türbesidir. Klausij aşiretine mensup ve Kureyşan ocağına bağlı olan aile, seyyid ailesi olarak civar köylerden sık sık ziyarete gelen sosyal açıdan kuvvetli bir ocak ailesidir. Söz konusu aile ile yapılan görüşmeler, tezin diğer bölümlerinde de ele alınacaktır.

Ailenin köydeki büyüğü olarak görüştüğüm KK2 (62), duyulan saygı sebebiyle ziyaretlerin tercih edildiğini ifade etmiştir. İcmeler (Reşesan) köyünde görülen ziyaretten taş alınması ve o taşla birlikte ritüelin gerçekleştirilmesi durumu burada da vardır. Yine ocak ailesinden bir kişinin refakat ettiği törende ziyaret kirve olarak kabul edilir ve ocak ailesiyle evlilik ilişkisi kurulamaz.

Ziyaretlerin kirve olarak tercih edildiği gelenekte, diğer örneklerde olduğu olan sosyal ilişkilene ve bir ağ kurma eğiliminden ziyade daha manevi bir kaygıyla hareket edildiği görülmektedir. Bir ömür kardeşlik yapacağı, sırtını dayayacağı bir kişi veya aileden ziyade, bir ömür manevi gücünü yanında hissedeceği olağanüstü bir gücün korumasını ve moralini tercih etmiştir. Motivasyon kaynağı olarak, ziyaretin manevi gücünün seçilmesi, temelde kirvelik geleneğinin yaygın uygulamalarından farklı olarak, toplumsal bir ilişkilene biçiminden ziyade, tamamen inançla ilgili bir moral gücünü hedeflemektedir.

Alan araştırmalarının diğer ayağını oluşturan metropol şehirlerde yapılan görüşmelerde kirvelik önemli bir gündem maddesi olmuştur. Görüşülen x, y ve z kuşağından Alevi inancına mensup bireylerde geleneğin izleri sürülmeye çalışılmıştır. Söz konusu görüşmelerde, x kuşağında yoğun bir şekilde gözlemlenen ilgi ve bilgi, bir fiziki haritada koyu renkle gösterilen yükseltinin düşmeye başlaması gibi y kuşağında açılmaya z kuşağında ise tamamen açık bir renge dönüştüğünü söylemek mümkündür. İzmir'de yaşayan 90 yaşındaki KK3, sorulduğunda geleneği büyük bir heyecanla anlatmaya başlamıştır. Babasının kirvesi olacağını söylediği arkadaşını getirip tanıtmamasını dün gibi anlatan KK3, hayatındaki en önemli olaylarından birini anlatırcasına konuyu mutlulukla anlatmıştır. Kirvesi ve ailesiyle çok yakın olduklarını hatta çoğu akrabasından bile daha çok görüştüğünü ve kirvesi öldükten sonra çocuklarıyla da uzun yıllar sıcak ilişkiler kurduklarını, üzerinden çok zaman geçmesine rağmen birbirilerine hediyeler aldıklarını ve ellerinden geldiği kadar ziyaretlerde bulduklarını ifade etmiştir. Aynı görüşmede kendisinin oğlu olan 61 yaşındaki KK4 ise kirvesinin olduğunu ancak çok uzun yıllardır görüşemediklerini ifade etmiştir. Yaklaşık 40 yıldır köyünde yaşamadığını ve inançla ilgili birçok konudan uzak kalmıştır. Kendi çocuğuna kirve seçerken de üzerine çok fazla düşünmediğini ve sevdiği bir arkadaşından rica ederek "aradan çıkardıklarını" ifade etmiştir. Sünnet zamanı birbirlerini ziyaret ederek çeşitli hediyeler almışlardır. Ancak sonraki yıllarda bu devam etmemiştir. Sohbet esnasında görüşülen kişideki gözlemlenen temel davranış, konunun artık kendileri için bir geçerliliğinin kalmadığı yönünde olmuştur. X kuşağına mensup oğlunun ise konuyla hiç ilgisinin olmadığını ve kirvesini uzun yıllardır görmediğini ifade etmiştir.

Gelenek, üç kuşak boyunca çeşitli değişimler, erozyonlar geçirmiş olsa da hala güçlü bir şekilde devam etmektedir. Uygulamada yaşanan bazı zayıflıklar gözükse de Alevi inancına mensup Vartolular, söylemde de olsa geleneğe büyük bir önem atfederek bunun kendileri için ayırt edici bir özellik olarak algılamaktadırlar.

3. Musahiplik

Musahiplik, Alevi inancında yol kardeşliği, ahret kardeşliği olarak da ifade edilen bir sanal akrabalık biçimidir. Tarihsel olarak hakkında farklı anlatılar vardır. Hz. Muhammet ve Hz. Ali arasındaki ilişkiyi referans veren ya da Hz. Muhammet ile Cebrail arasındaki ilişkiye dayandırılan anlatılarla karşılaşmak mümkündür. İslam tarihi araştırmacılarının da peygamber döneminde musahiplik uygulamasının olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Musahiplik geleneğine çok benzer bir gelenek olarak Yezidilikteki "Birayê Axretê" (ahret kardeşi) uygulamasına çok benzer:

"Yar, dost. Yetişkin yaşa gelince her Yezidi, sonsuza kadar bağlı olduğu şêxin (şeyh) dışındaki bir şêxin ailesinden kendi birayê axretêsini seçiyor. Öte-dünya kardeşinin, bu ahlaki aile bağıyla kendisine bağlanan Yezidinin ona sunduğu hediyeleri kabul etmekten başka bir görevi yoktur. Bunun karşılığında mürit, öte dünyada 'dostunun' soyundan geldiği velinin yardımını görecektir" (Lescot, 2009, 75-76).

Êzidi inancında ahret kardeşliği olarak tanımlanan kavram, temelde isminden hareketle düşünüldüğünde paralel bir anlam ifade eder. Alevilikte daha çok eğilim bu dünyadaki ilişkiler ve bu ilişkilerin düzenlenmesi iken, Êzidilerde öte dünya eğilimi yoğundur. Musahiplik, Alevilikte genel anlamda toplumsal düzen ve dayanışma oluşturma ve kişileri birer kontrol mekanizmasına sokma amacıyla uygulanır.

İki kişinin, eşleri ile beraber (Varto Alevilerinde bu koşulun esnek olduğunu belirtmek ve evlenmeden yapılan musahiplik akitlerinin görüldüğünü söylemek gerekecektir) ölene kadar kardeşten öte olacaklarına dair verilen ikrar beraberinde çeşitli sorumluluklar getirmektedir. Musahiplik cemi ile dini otoriteden onay alan ve sembolik olarak beyaz bir örtü veya çarşafın içine girerek tek elbisede dedenin karşısına çıkarlar. Bu simgesellikte vurgulanan mesaj ise, bu iki kişinin aynı bedende iki ruh olduğu vurgusudur.

Musahiplikte temel iki amaç vardır. Birincisi; söz konusu kişilerin dayanışma duygularını ayakta tutmak ve ömür boyu sürecek bu dayanışma ilişkisinin devamlılığını sağlamaktır. Zor durumda kalındığında sığınabilecek, adeta ikinci bir baba evinin inşa edilmesidir. Kişinin kendini güvende hissetmesi, tüm dertlerini sıkıntılarını anlatabileceği, dürüstçe ilişki kurabileceği bir kapısının olması amacını taşır. Musahiplik kurumunun diğer işlevi ise, denetim mekanizması olmasıdır. İki kişi hayatları boyunca "yol"dan çıkmamak için birbirlerini kontrol ederler. İnancın kurumsal olarak kendini bireylerin hayatlarının her alanına sirayet edemeyeceği için musahipler birbirlerini inancın bir şubesi gibi denetlerler. Aynı zamanda bir suç kardeşliği olarak da değerlendirilebilecek gelenek, birinin işlediği bir suçtan, yaptığı bir hatadan dolayı diğerini de sorumlu tutmaktadır. Bu durum kişilerin birbirleriyle ilgili tutumlarında da belirleyicidir. Musahiplerden biri diğerine dair sorumluluğunun farkında olduğunda diğerini suçtan, hatadan alıkoymak için bir fren işlevi görür. Her anlamda bir sigorta sistemi gibi çalışan musahiplik kurumu, hem yalnız kalmamak için hem de günahtan korunabilmek için oldukça işlevsel pozisyonda yer almıştır.

Hem köylerde, hem ilçe merkezinde hem de metropollerde yapılan alan araştırmalarında, musahiplik kurumunun modern döneme uyum sağlama açısından en az direnebilen geleneksel unsur söylemek zor olmayacaktır. Değişen koşullarda, bir bireyin, başka birey ve ailesiyle ilgili tüm sorumluluğu alabilecek durumlar riskli ve zor görülmektedir. Köy-şehir fark etmeksizin mevcut durumda musahiplik kurumunun, zamanın şartlarına yenilmeye başladığını ve dönüşüm stratejileri açısından yeterli varlığı gösterememektedir. Görüşülen kişilerin tamamına yakını çocuğunun bir musahibi olmasına sıcak bakmamaktadır. Hayat şartlarının zorluğu, ekonomik imkânsızlıklar ve değişen kültürel yapı, ebeveynleri bu geleneksel dayanışma mekanizmasından uzaklaştırmaktadır. Bir ailen bütünüün sorumluluğunun alınacak olması ekonomik olarak gerçekçi bulunmamaktadır.

Varto'ya bağlı Başkent köyünde görüşülen KK5 (57) ve çocukları konuyla ilgili olarak görüşüldüğünde, musahipliğin inançta kapladığını büyük alanın farkında olduklarını belirtmişler ancak güncel koşullarda bundan uzak durduklarını ifade etmişlerdir. Bu çekinceler başta ekonomik sistem ve yaşayışın değişmesiyle açıklanabilse de konunun kültürel boyutu da çok etkilidir. Eskiden köyde ya da yan köyde sürekli iletişimde olunabilen, aynı havayı soluyup aynı suyu içen kişilerin birbirleriyle ilgili sorumluluk alırken gösterdikleri tavır günümüz koşulları için uygulanabilir değildir. Araya giren fiziksel mesafeler beraberinde kültürde farklılaşmalar meydana getirmiştir. Çok az görüşebilen ya da yeteri kadar iletişim kurmayan insanların, birbirlerinin tüm sorumluluğunu almaları mevcut durumda zorluklar içermektedir.

Yaygınlığı azalan musahiplik geleneğinin yarattığı boşluk, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bir yandan kişiler arası dayanışma imkânının azalması diğer yandan da inancın kendi içerisinde

kurduğu başarılı bir kontrol mekanizmasının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Birbirinin sorumluluğunu üstlenen, hatalarına ortak olan kişiler bu denetlenme süreci, Alevi inancının kurumsal olarak kişilerin hayatlarına en fazla etkide bulunabildiği kurum musahipliktir.

Cem evleri ve kültür dernekleri bu geleneğin devamlılığı amacıyla kurumsal musahiplikler oluşturmuşlardır. Büyük şehirlerdeki Cem Evleri, maddi olarak kısıtlı imkânlarla sahip olan görece daha küçük Cem evlerini musahip ilan etmektedirler. Burada temel amaç, dayanışmayı önceleyen bu geleneğin farklı bir şekilde olsa da yürütmesini sağlamak ve yardım organizasyonlarını inanca dair bir motivasyonla uygulanması konusunda etkili olmaktır. Masa, sandalye, ofis malzemeleri, yakacak ya da nakdi yardım yoluyla yapılan yardımlaşma faaliyeti musahiplik hüviyetini kazandığında bir yandan geleneksel bir kavram yeniden dolaşıma sokulmuş olurken diğer yandan da kurumsal işleyiş devam edebilmektedir. Dayanışma konusunda bu tarz bir özgün yöntem geliştiren Aleviler, kişilerin birbirini kontrol edebildikleri ve inancın iki kişi arasında manevi bir bağ sağlayarak kişileri frenlemesi işlevini yitirmiştir. Kentleşme ile birlikte birey kavramında meydana gelen sosyolojik dönüşüm, kırsalda birbirileri üzerinde söz hakkına sahip olan bireylerin, şehirde daha otonom ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Topluluk psikolojisinden kopan birey, musahiplik gibi ağır toplumsal ve dini sorumlulukları olan bir geleneğe uzak durmaya çalışmıştır.

Cem evlerinin birbiriyle kurdukları ilişkilerde musahip geleneğiyle yol almaya çalışan Alevi kurumları, musahipliğin bir diğer önemli işlevi olan kontrol mekanizması olma durumunu yeni sürece entegre edememiştir. Geri dönüşü mümkün görünmeyen bu kayıp, kavramın önümüzdeki süreçte içereceği anlamı sınırlamıştır. Aleviler inanç otoriteleri içerisinde musahipliğin daha kurumsal bir yöntemle yeniden ele alınması gerekliliği tartışmaları devam etmektedir.

Sonuç

Geleneksel toplumlar, birçok geleneksel unsurla birlikte var olmakta ve zamana karşı dirençli hale gelebilmektedirler. Tüm bu unsurların yaslandığı temel bir zemin olarak geleneksel mekân ve coğrafyalar inancın belirli bir atmosfer içerisinde algılanması sonucunu doğurmaktadır. Bu algının dönüşümü ise mekânın ve coğrafyanın değişimiyle, yeni boyutlar kazanmakta ve bununla birlikte bir uyum süreci gerekmektedir. Geleneksel bazı unsurlar bu uyum sürecinden dönüşerek yeni formlarla, yeni döneme ayak uydururken, bazıları ise etkisini kaybetmektedir. Çalışmada üzerinde durulan temel iki kavram olan kirvelik ve musahiplik bu anlamda farklılıklar göstermektedir. Yapılan alan araştırmalarında, musahiplik geleneğinin kirvelik gibi dirençli olmadığı ve günümüzde kirvelik gibi yaygınlık göstermediği tespit edilmiştir. Bunun sebebinin Aleviliğin çok temel özelliklerinden biri olan sosyal kontrol mekanizmalarının geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern toplumlarda ilişkileri şekillendirememesidir. Pir-talip ilişkisinde olduğu gibi Alevi inancı birebir ilişkilere oldukça önem vermiş ve yüzyıllar boyunca bu ilişkilerle hayat bulmuştur. Ancak Pir-talip ilişkileri örneğinde olduğu gibi, modern hayat söz konusu sosyal kontrol mekanizmaları odaklı ilişkileri bünyesinde barındırma konusunda oldukça elverişsizdir. Topluluk yerine birey, köy-doğa yerine şehir gibi değişimler bu ilişkileri zorlaştırmıştır. Musahiplikte durum bu iken kirvelik ise çoğu noktada daha dirençli ve uyumlu olabilmektedir. Sünnet ritüelinin klasik haliyle uygulanmaya devam ediyor oluşu kirveliliğin devamlılığı açısından belirleyici rol oynarken, musahiplik geleneğinin sürdürülmesi için objektif koşulların ortadan kalktığını söylemek zor olmayacaktır. İnanca mensup bireylerin bugün üçüncü kuşakla birlikte kent kültürüne dâhil olmasıyla birlikte, gelenek, kültürel devamlılık açısından herhangi bir yolla desteklenmesi halinde ayakta kalabilmektedir. Cem evleri arasında kurulan musahiplik uygulamaları var olan bir işlemin inançla ilgili bir kavramla ifade edilmesinin ötesine geçmemektedir. Dolayısıyla değişen koşullarla birlikte musahiplik kurumu ve geleneğinin devamlılığının güç olduğunu yorumunu yapmak zor olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bates, G.B. (2009). 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Emiroğlu, K. Aydın, S.(2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
Gezik, E. Çakmak, Ç. (2010). *Raa Haqi Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Kalan Yayınları.
Kudat, A. (2004). *Kirvelik Sanal Akralılığın Dünü ve Bugünü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
Lescot, R. (2009). *Yezidiler Din Tarih Ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*. İstanbul: Avesta Yayınları.
Muxundi, S. (2006). Dersim'de Unutulan ve Dirilen Alevilik. *Munzur Dersim Etnografya Dergisi*, s.42-58.
Cottak, P.K. (2008). Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Kaynak Kişiler:

- KK1- (67),Kadın, Ev Hanımı, Diyarbakır-Varto İçmeler Köyü. Görüşme Tarihi: 25.10.2019.
KK2- (62) Erkek, Emekli, Varto Koçyatağı Köyü. Görüşme Tarihi: 15.10.2019.
KK3- (94) Erkek, Emekli, Varto Sağlıkak Köyü-İzmir Çiğli. Görüşme Tarihi: 02.01.2020
KK4- (61) Erkek, Çalışan, Varto Sağlıkak Köyü-İzmir Çiğli. Görüşme Tarihi: 02.01.2020
KK5- (57) Kadın, Ev Hanımı, Varto Başkent Köyü. Görüşme Tarihi: 12.12.2020